

Google keresés

 Web Kerikata.hu

A felnőttek nagyított gyermekek?

— Neveléstörténeti szemléletváltás és gyerekkortörténeti kutatások —

(Pedagógusképzés, Budapest, 1998., 118-125. o.)

© 1998 Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin egyetemi docens

1. Szemléletváltás a neveléstörténetben

Pedagógiai tanácskozásokon, szakmai vagy baráti beszélgetéseken gyakorta hangzik el a z a kijelentés, hogy jó a neveléstörténészeknek, hiszen az ő tárgyak „szilárd”, kialakultak már a körvonalai, e tudományág művelői elsődleges és másodlagos források tömegére építhetik tanóráikat és kutatásaikat. A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű.

A neveléstörténet napjainkban is formálódó, helyét és tárgyát kereső diszciplína, hazánkban éppúgy, mint máshol a világban. A neveléstörténet művelése esetében (is) merőben új szemléletmódra van szükség ahhoz, hogy a 3. évezred óvodáiba és iskoláiba sokoldalú, kreatív, a világot egységében is látni akaró pedagógusok kerüljenek.

A neveléstörténet – a tudományág múlt század elejétől kezdődő kibontakozása óta – hagyományosan vizsgálja

1. az intézményes nevelés, az oktatáspolitikai történetét;
2. a nevelésfilozófiai, pedagógiai kérdésekkel foglalkozó műveket, melyek az elmúlt korokban keletkeztek.

Hangsúlyozva, hogy mindeerre a továbbiakban is szükség van, elodázhatatlaná vált a neveléstörténet tágabb értelmű megközelítése.^[1] Eszerint a neveléstörténet a művelődéstörténet keretei között értelmezett diszciplína, és a neveléstörténés z a nevelés és a oktatás valamennyi színterével és típusával foglalkozik, minden formális és informális jelenséggel kapcsolatosan végez kutatásokat. Jellemző továbbá az, hogy a neveléstörténeti vizsgálódások a z újabb időkben kiterjednek valamennyi ország és korszak vizsgálatára.^[2] Bár szerte a világon nyilvánvalóan fontos minden pedagógusjelölt számára az, hogy saját hazájának neveléstörténetét megismerje, emellett fontos cél az is az új szemléletű neveléstörténet kutatása és tanítása kapcsán, hogy a z „egyetemes” vizsgálódás valóban egyetemessé váljon.^[3] A teljesség kifejezésére való törekvés,^[4] a neveléstörténeti múlt minél alaposabb és szélesebb körű megismerése ugyanis számos tanulsággal szolgál. A nevelés lényegének megértése, a korszakok önmagában való értelmének felismerése, a rendszerszerű gondolkodás, a világ sokoldalú szemlélete ugyanis elengedhetetlenül fontos azok számára, akik mások nevelésére vállalkoznak. A neveléstörténet ilyenfajta művelése természetesen rendkívüli nehéz. Egyrészt azért, mert sok megkövesedett kijelentést kell kritika alá vetni ahhoz, hogy gondolataink szabad utat kapjanak. A kutatások megkezdéséhez sokoldalú felkészültség, nagyfokú kreativitás és mérhetetlen türelem kell. A feltárandó források mennyisége, a megvizsgálandó problémák, jelenségek száma olyan hatalmas, hogy csakis egymással kapcsolatban álló munkacsoportok összehangolt munkája, tudományközi együttműködések és kontinensek, népek közötti párbeszéd hozhat eredményeket.^[5]

2. Gyerekkor-történet mint a neveléstörténet tárgya

Fentiek mellett lényeges tárgya a neveléstörténetnek a gyerekkor-történet, a gyerekszemlélet változásának vizsgálata, amely az utóbbi időben a magyarországi történészek és neveléstörténészek kutatásaiban is egyre nagyobb teret nyer. Mivel vitathatatlan, hogy a gyerekkor a jellemformálódás szempontjából döntő időszak az ember életében, a neveléstörténet legfőbb „szereplője” maga a gyermek. Éppen most, a tágabb értelemben vett neveléstörténet előtérbe kerülése kapcsán vált kiemelkedően fontossá annak vizsgálata, hogy egyes korszakokban hogyan éltek a gyerekek, milyen kapcsolatuk volt a társadalom felnőtt tagjaival, és hogyan hatottak ők maguk a felnőttek világára.^[6]

Ezen kérdések megválaszolása nélkül ugyanis tapodtat sem jutunk előbbre a nevelés és oktatás múltjának megismerésében. Mégpedig azért nem, mert ha nem közelítjük meg – interdiszciplináris módon – egyes korszakok és kultúrák valódi múltját, akkor nehéz lesz értékelni azon sokat hangoztatott kijelentések igazságtartalmát, melyek szerint a gyermekeket régen kicsinyített felnőttként kezelték, a múltban nem szerették annyira, mint napjainkban, és kevésbé törődtek vele. A múlt megítélésével kapcsolatosan számtalan teória és megközelítési mód létezett és létezik, de nem felejthetünk meg arról, hogy a (töretlen) fejlődésbe vetett hit – melyen a neveléstörténeti kutatások sokasága alapul – ezek közül csupán egy!

3. A gyerekkor-történet kutatása és forrásai

Az 1960-as években bombaként robbant a francia Aries „Siccles de l'enfance” (A gyerekkor évszázadai) című könyve. Ebben jelent meg „tézisszerűen” a gyermekség modern kor előtti elhanyagoltságának, a gyerekekkel szembeni múltbeli közönynek a koncepciója.^[7] A gyerekkor-történeti kutatások mára már számos olyan eredményt hoztak felszínre, melyek Aries (és mások) kijelentéseit megkérdőjelelik vagy megdöntik, de ezek a nézetek sokszor csak kevésbé széles körben

tudnak elterjedni. (A középkori gyermekkor-történet egyik legismertebb kutatója, Sulamith Shahar – a középkori nőtörténet vizsgálata során – maga is Aries kijelentéseinek megütközve kezdett gyermekkor-történeti kutatásokba.)^[8]

Péter Katalin történész egy írásában úgy fogalmazott, hogy a gyerekkor-történettel kapcsolatosan számos közhely kutatások nélkül került be a köztudatba. Szerinte ezek – a fentebb is említett – nézetek „azért terjedhettek akadálytalanul a történetírásban, mert a történészek között nem nagyon voltak anyák. Nehéz elképzelni ugyanis valakit, aki a születéstől a kamaszkoron át végiggondozva a gyermekeit ne érzékelné a felnőttektől eltérő sajátosságait, vagy ne támadna az a sejtése, miszerint a gyermekeivel megélt sok öröm és aggodalom – minden civilizációs eltérés ellenére, és egyéni kivételeket megengedve – általános emberi élmény.”^[9]

Bár a történész szavaiban kétségkívül sok igazság rejlik, érzésünk szerint a gyerekkor-történet kapcsán folytatott kutatások esetében annál sokkal többről van szó, mint hogy a kutató nő-e, anya-e. A tapasztalatok, átélt emberi érzések mellett ugyanis a legkülönbözőbb tudományok eredményei is a kutató segítségére sietnek. A pszichológia (*pszichohistoria*), a szociológia, a mentalitás- és családtörténet, a humánológia és a kultúranthropológia, a néprajz, a művészettörténet, az irodalomtudomány és a nyelvészet, a demográfia és a statisztika felsorolásával is csak töredékét érintettük a gyerekkor-történet (és általában a neveléstörténet) kutatása során felhasználható tudományágaknak.

Az interdiszciplináris vizsgálódások nem csupán módszertani értelemben vett sokszínűséget kínálnak (és kívánnak...), hanem az értelmezett forrásbázis is meglehetősen széles és tarka. Mielőtt összefoglalnánk a felhasználható források főbb csoportjait, röviden szólnunk kell azokról a nehézségekről is, melyek a gyerekkor-történet kutatója előtt tornyosulnak. Miként Valerie French is írja, a történelmi korszakokban az írásos források és képzőművészeti alkotások nagy részét férfiak hozták létre, ezért az ezen forrásokból tükröződő gyermekszemlélet nem (*feltétlenül*) tekinthető tipikusnak a korabeli társadalom egészét nézve. A nők (*anyák*) nézőpontja ugyanis aligha derül ki ezekből a forrásokból, sőt, a férfiak közül is csak az uralkodói/értelmiségi elit tagjai fejezték ki érzéseiket ezekben. French arra is figyelmeztet, hogy a gyerekek képi megjelenítésével is óvatosan kell bánni, ha életmódjukra, felnőttekkel való kapcsolataikra vonatkozó következtetéseket akarunk levonni, hiszen az ábrázoláson elsősorban a kor stílusformái, konvenciói, technikai tudása tükröződik vissza, nem feltétlenül a valóság.^[10] Szólnunk kell továbbá arról is a forrásértelmezés kapcsán, hogy milyen félrevezető lehet egyes múltbéli dolgok jelenre vonatkoztatása illetve mostani jelenségek (*fogalmak*) múltba vetítése.^[11] (*A múlt ránk maradt és feltárt forrásainak mozaikdarabkái ugyan kedvünkre rendezgethetjük meggyőződésünk, teóriánk, tudásunk stb. függvényében, de nem felejthetjük meg arról, hogy e mozaikdarabkák valaha teljes képet alkottak; egy, a mai elméleteinktől függetlenül létezett valóságot.*)

A gyerekkor-történet feltárását – a buktatók és nehézségek ellenére – meg kell kísérelni, a ránk maradt írásos, tárgyi és szóbeli emlékek segítségével. A hagyományosan feldolgozott és bemutatott korabeli dokumentumok mellett több, elsődleges és másodlagos forrás áll rendelkezésünkre, ha az évezredek forgatagában a gyermeket keressük.

A jogtörténet egyes forrásai alkotják az egyik ilyen csoportot. A sumer törvényektől a napjainkban keletkezett jogi szövegekig hosszú a sor, számos vizsgálandó szöveg akad. Ékesen szólnak egy-egy korszak, nép gyermekszemléletéről a gyermek védelméről, a szülők kötelességeiről íródott törvények, sőt az is sokat mond, ha az efféle törvények hiányoznak.

Az ókori népek esetében különösen, de a későbbi korok vonatkozásában is sokat elárulnak gyerekekről, gyerekevelésről a mitológiai történetek, legendák. Egy-egy mitikus vagy isteni személy felnövekedése – eltekintve a csodás elemektől – az adott kor gyermeknevelési szokásait vetíti elénk. A gyermeket (*magzatot*) védelmező isteni, félisteni személyek léte vagy hiánya is sokat elárul a gyermekszemléletről. Egyes népek vallásos iratai is haszonnal forgathatóak: a Bhagavad Gita, a Biblia, a Talmud, a Korán és más gyűjteményes munkák több, neveléstörténeti szempontból fontos részletet tartalmaznak.

Nem pusztán kultúrtörténeti adalék a nevek vizsgálata. A néprajzi, nyelvészeti kutatások eredményei – egy-egy korszak bemutatása tükrében – szintén vallomást tehetnek a kor gyermekképéről. Kinek lehet kérdéses, hogy abban a sumer közösségben, ahol a gyermek neve „Apja a tetőig ugrott” (*mármint örömeiben, hogy utódja született...*) vagy „Napisten kedveltje”, a gyermeket szeretettel várták? A sort ez esetben is hosszan folytathatnánk, felhasználva a magyar nép története során létezett névadási szokásokról szóló kutatások eredményeit is.

A neveléstörténet forrásai között nagy haszonnal forgathatóak az önéletrajzi ihletésű művek, naplók is, elég utalunk Augustinus, Erasmus vagy Ibn Khaldún különböző írásaira, melyekben gyerekkorukra is visszaemlékeztek. Eddig nemigen estek vizsgálódás alá azok a levelek sem, melyek gyerekkorról, iskolarendszerről sokat mondanak, a sumer városállamok idejétől fogva századunkig.

Az írott források között fontos adalékokat rejtenek még az útleírások, valamint az orvosi szakkönyvek és kisgyerekápolási munkák.

A neveléstörténet irodalmi alkotások között is rábukkanhat keresett tárgyára. Itt nem csupán a széles körben forgatott és idézett művekre gondolunk, mint például Rabelais, Montaigne művei, és nem is az úgynevezett „nevelési regényekre” (*mint pl. Keller Zöld Henrikje*), hanem versekre, novellákra is, melyek agyagtáblákon, papirusztekercseken, kőre vagy papírra írva maradtak ránk. Csak válogatni kell, a választék szinte beláthatatlan mennyiségű!

Forrásként jöhet számításba a gyerekkor-történet vizsgálata kapcsán a művészettörténet számos alkotása. Számos egyéb, tárgyi emlék is vall a korabeli gyerekek életéről, neveléséről. Így például a divattörténet kutatási eredményei, a z egykori ábrázolások és a ránk maradt ruhadarabok. Másrészt a gyermekjátékok, az egyiptomi mozgatható állkapcsú krokodiltól a magyar népeletben is ismert „zúgattyúig”. A gyermekjátékokról írásos források is szólnak, pl.: Pollux i. sz. 2. században keletkezett, etimológiai tárgyú műve^[12] vagy Vives latin nyelvkönyvének részletei.^[13] A néprajzi és régészeti kutatások segíthetnek feltárni azt is, hogy milyen gyerekbútorokat, gyerekápolással és neveléssel összefüggő tárgyakat használtak régebbi korok emberei.

A szóbeli források is jelentős csoportot alkotnak a gyerekkortörténet vizsgálata során. Gyerekjátékokról, gyereknyelvről, etetési, nevelési, gondozási szokásokról, felnőtt (*anya*)-gyermek kapcsolatáról, a gyermekek féltéséről, gyermekszertetéről

hoznak hírt ezek a sokszor nagyon régi emlékek: mondókák, bölcsődalok, csúfolók, mesék, varázsló formulák és egyebek.

Látható tehát, hogy bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a neveléstörténet tanítását új ismeretekkel bővítsük. Első lépésként elvégzendő feladat ezen források számbavétele, szemelvénygyűjtemények összeállítása.^[14] Ez amiatt is szükséges, hogy vizsgálódásaink középpontjába valóban a gyermeket helyezzük. A gyermeket, akit még annyira sem jogos kicsinyített felnőttnek tekinteni, mint a felnőtteket „nagyított gyermeknek”. A z olvasó talán megütközött a címben szereplő nyakatekert kifejezés olvasásakor. Jó volna tudni, mire gondolt közben. Talán arra, hogy a felnőttek – jobb esetben sokat megőriznek magukban gyermeki énjükből, például a kreativitást, a világ dolgaira rácsodálkozás képességét. Ám arra is gondolhatott, hogy bizonyos felnőttek nagyra nőtt gyerekek maradtak abban az értelemben, hogy mindent gondolkodás nélkül elhisznek, amit másoktól hallanak.

Ahhoz, hogy a neveléstörténet művelését és tanítását megújult szemlélettel végezzük, hogy a gyermekek történetét a maga valóságában minél inkább megismerjük, alkotókedvre, sokoldalúságra van szükség és a hagyományok őrzése mellett a megkövesedett kijelentések felülvizsgálatára.

JEGYZETEK

1. Ennek megfogalmazását lásd pl.: Brickman, W. W.: Theoretical and critical perspectives on educational history. Paedagogica Historica, 1978/1. 42-83. o.
2. Lásd pl.: Larroyo: Historia general de la pedagogia. Ed. Porrúa, Mexico, 1982.; Mialaret, G. – Vial, J.: Histoire mondiale de l'éducation I-IV. Presses Universitaires de France, Paris, 1981.
3. E törekvés szellemében jelent meg a közelmúltban egy másodlagos források alapján összeállított szövegválogatás Európán kívüli népek neveléstörténetéről: **Távoli tájak, ismeretlen gyerekek.** Szerk., magyarázatokkal ellátta: Kéri Katalin; JPTE TKI, Pécs, 1997.
4. L. erről pl. az alábbi műveket: Lefebvre, G.: La naissance de l'historiographie moderne. Flammarion, Paris, 1971.; Faire de l'histoire I-III. Ed.: Le Goff, J. – Nora, P., Paris, 1974.
5. A feladatok számbavételével, neveléstörténészek felkészültségével kapcsolatosan lásd: Kéri Katalin: **Mi a neveléstörténet?** JPTE-TKI, Pécs, 1997.
6. Ez utóbbi ponttal kapcsolatosan lásd: French, V.: A gyermek hatásának története: ókori mediterrán civilizációk című, Interneten át elérhető írását. (<http://www.mek.iif.hu>)
7. Péter Katalin: Gyermek a történetírásban. História, 1996/1. 34. o.
8. Shahar, S.: Childhood in the Middle Ages. Routledge, London and New York, 1990. 1. o.
9. Péter K. i. m.
10. French i. m.
11. Erről lásd többek között: Catarsi, E.: La historia de la infancia en Italia. Problemas y perspectivas. In: Historia de la Educación, Num. 10. Salamanca, 1991. 25. o.
12. Idézi: Ritoók Zsigmond: Mit játszottak a görög gyerekek? c. írásában. História, 1979/2.
13. Vives, Juan Luis: Latin gyakorlatok – Dialógusok. In: Obras completas II., M. Aguilar, Madrid, 1947.
14. Lásd pl.: Becchi, Egle: I bambini nella storia. Ed. Laterza, Roma-Bari, 1994., A tudás kapui. Szerk.: Kéri Katalin; Tárogató, Budapest, 1995.

Ajánlott irodalom

- Ariès, Ph.: Gyermek, család, halál. Gondolat, Budapest, 1987.
- Csukovits Enikő: Királyi gyermekek, gyermek királyok. Móra, Budapest, 1993.
- Gyermek a történelemben – História 1997/5-6. tematikus szám
- Gyermek a kora újkori Magyarországon. Szerk.: Péter Katalin; MTA-Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.
- Kulcsár Zsuzsanna: Így éltek a lovagkorban. Gondolat, Budapest, 1967.
- Makkai László: A gyermek a középkorban. In: História, 1979/1.
- Szabolcs Éva: A család- és gyermekortörténeti kutatások újabb fejleményei. In: Magyar Pedagógia, 1990/3-4.
- Szabolcs Éva: Fejezetek a gyermekképi történeti alakulásából. ELTE, Budapest, 1995.
- Delasselle, C.: Les enfants abandonnés a Paris au XVIIIe siècle. In: Annales, 1975/1. 187-217. o.
- Golden, M.: Children and Childhood in Classical Athens. The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London, 1989.
- Hewitt, M. – Pinchbeck, I.: Children in English Society I-II. Routledge-Univ. of Toronto Press, London-Toronto, 1969.
- Historia de la familia I-II. Dir.: Burguiere, A. – Klapisch-Zuber, Ch. – Segalen, M. – Zonabend, F.; Alianza, Madrid, 1988.
- Lloyd de Mause (ed.): The history of childhood. The Psychohistory Press, New York, 1974.
- Morel, M. – F.: Ville et campagne dans le discours médical sur la petite enfance au XVIIIe siècle. In: Annales, 1977/5. 1007-1224. o.
- Néraudau, J. P.: Etre enfant a Rome. Les Belles Lettres, Paris, 1984.
- Rawson, B. (ed.): Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome (HRC-Clarendon Press, Canberra-Oxford, 1991.)
- The Family in History – Interdisciplinary Essays. Ed.: Rabb, T. K. – Rotberg, R. I., Octagon Books, New York, 1976.
- Voltes, M. J. y P.: Madres y niños en la historia de España. Planeta, Barcelona, 1989.

